

GÁL ISTVÁN

HALÁSZ GÁBOR ÉLETRAJZÁHOZ ÉS PÁLYAKÉPÉHEZ

Az egyetlen esszéíró, akiről Lukács György emlékbeszédet tartott.¹

„Humanista volt a szó általánosabb modern értelmében — írja róla Keresztury Dezső —, de szűkebb, klasszikus értelemben is... Elveit a valóság egyre alaposabban feltárt adatain próbálta ki... Az a tudományos realizmus, amelyhez eljutott, ma is példaadó lehet... Több irányban is tovább jutott. A múlt felé, amelynek mind nagyobb területeit s mélységeit járta be, a jövő felé, amelyről a történelmi erők hatásainak ismeretében megírta, hogy a tömegeké lesz.”²

Az ötvenes évek első felében készült vizsgálat, Ungár Yvette tanulmánya³ tele van az akkori korszellemnek megfelelő lekicsinyléssel és lebecsüléssel, de ez csak epizód a róla szóló irodalomban:

„Népszerűtlen, szigorúan puritán, magányos lélek, valamiféle furcsa távolságban az eleven irodalom valódi mozgásától, főáramlataitól... — írja. — Elzárkózó esztétikumba való szinte görcsösen szenvedélyes menekülése egyszerre mutatják tragikumát, de tagadhatatlan arisztokratizmusát is... Amit és ahogyan ír, az mindig tiszteletébresztő volt, formásságával, kristályos tisztaságával, de végzetesen elvont a korabeli, élő irodalomban, annak mozgásaihoz utat, kapcsolatot igazán sosem találó... Nagyszerűen dokumentálja a polgári, dekadens esztétika fejlődési törvényét, jelezve, hogy ennek egyik legjobb képviselője nem képes a régi módszerekkel élni.”

¹ Az Eötvös Kollégiumban 1947-ben, a Halász Gábor-emlékszoba megnyitásakor.

² KERESZTURY D.: *Az értelem keresője*. Élet és Irodalom 1970. dec. 26. 2.

³ UNGÁR Y.: *Halász Gáborról* — ItK. 1956. 458—70.

Lengyel Balázs elmélyedő tanulmánya⁴ után Deme Zoltán sok életrajzi adatot gyűjtött össze disszertációjában,⁵ Tolnai Gábor többször méltatta⁶; Batári Gyúfa a könyvtárost idézte^{6/a}. Válogatott írásainak gondozója, Véber Károly is úgy véli hogy:

„Életrajza betemetett utat mutat, amely fölött csak a gondolatok, művek magasra függesztett lámpásai világítanak. Felderítése, leltározása mégis kegyelet és tanulság, mindenekelőtt pedig kötelesség. Mert a művek mellett egyre inkább csak a barátok emlékezetében él alkotójuk, az ember.”⁷

Keresztury is figyelmeztet a rá vonatkozó források kortársai között példa nélküli hiányosságára:

„Aki pályaképének megírására vállalkozik majd, nagyrészt csak munkáira támaszkodhatik. Kéziratai, jegyzetei, okmányai, levelezése, személyes holmija szinte nyom nélkül elpusztult; csak könyvtárát sikerült megmenteni, s az Eötvös Kollégium emlékszobájában elhelyezni.⁸ Még a Széchényi Könyvtár Kézirat- és irattára is alig őrzi rávonatkozó emlékeket... Akik munkatársai, jó ismerősei voltak, részben vele pusztultak, részben azóta tűntek el a múlt időben. Kevesen élünk már csak, akik tanúi, részesei lehettünk életének és munkájának.”⁹

Néhány szempontot és adatot fűzünk itt nevéhez.

Protestáns diákkor. Középiskolai tanulmányairól az első nyomokat a budapesti református főgimnázium értesítőiben találjuk. A Lónyai utcai iskola híres tanárai között a magyar-

⁴ LENGYEL B.: *Halász Gábor útja a realizmusig* — Csillag 1948. 57–61.

⁵ DEME Z.: *Halász Gábor élete és munkássága* — Szolnok megyei Verseghy Könyvtár kiadása, Szolnok 1966.

⁶ TOLNAI G.: *Halász Gábor* — Magyar Könyvszemle 1946. 95–97. — Uő: *Halász Gáborról*. It, 1970/3. 654–60. — Uő: *Tanulmányok*, 1970. 385–87.

^{6a} BATÁRI GY.: *Emlékezés Halász Gáborra, a könyvtárosra* — A Könyvtáros 1968. 236.

⁷ *Halász Gábor Válogatott Írásai* — Bp. 1956. 766.

⁸ Az emlékszoba megszűnése után mintegy 1000 kötet az MTA Irod. tud. Intézetének könyvtári állományába került.

⁹ Keresztury i. m.

országi angol szakértők kimagasló alakjai fordultak elő: Ballagi Mór, Baráth Ferenc, Gönczy Pál, Gyulai Pál, Molnár Aladár és Tolnai Lajos. Híres diákjai között olyan nevek mint Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Gárdonyi Géza, Hegedüs Lóránt, Kozma Andor, Pekár Gyula, Prém József és Vargha Gyula. Nem kevés köztük a reakció vezető alakja, de van közöttük konzervatív liberális is.

Halász Gábor 1916 és 1920 között járt ide. Az iskola igazgatója Ravasz Árpád, igazgató-tanácsának tagjai: Ballagi Aladár, Petri Elek, Szász Károly, Szilassy Aladár és Szilády Áron. Az V. osztályban mindenből jeles, még görögből és tornából is. A VI. osztályban szintén minden tantárgyból jeles, egész tandíjmentes, „a tanári kar dicsérettel tünteti ki”. A VII–VIII.-ban három jelesből Halász az egyik, ösztöndíjat is kapott. Tankönyveinek jobb nevű szerzői Beöthy Zsolt, Csengery János, Gyomlay Gyula, Mika Sándor és Riedl Frigyes. Érettségi biztosa Szász Károly képviselőházi elnök volt. 1920 tavaszán Pintér Jenő, az új tankerületi főigazgató tett látogatást az iskolában.¹⁰ Agyról az érettségiig még csak nem is hallhatott.

Egész szellemi fejlődésének, ellenzékiiségének éppúgy mint konzervatizmusának gyökerei ebbe az iskolába nyúlnak vissza. Egy fontos elvi cikkében a következőket írja:

„Sűrűn hallottuk mi is diákkorunkban, miben különbözünk, ritkán, hogy milyenek vagyunk. Jóleső dac élt bennünk (protestálni — gerinces érzés), négyszáz esztendő sérelmeit panaszoló, és a reformátorok céljaiból, gondolataiból, munkásságából alig ismertünk meg valamit. Az iskolai vallásoktatás egyháztörténet címen politikai eseményekkel ismertetett meg bőven, részletesen, a protestáns élet szemléletét, belső fejlődését csaknem teljesen figyelmen kívül hagyta.

¹⁰ *Értesítő a Budapesti Református Főgimnáziumról az 1916–17. tanévben.* Ua. 1917–18. Szerk.: RAVASZ ÁRPÁD igazgató. 73; 53, 54, 66. — *A budapesti Ref. Főgimn. értesítője az 1918/19. és 1919/20. iskolai évtől.* 13. — Nevesebb konskolárisai: ANGHY CSABA GEYZA, BOTH BÉLA, DINNYÉS LAJOS, FARKAS FERENC, GEREVICH ALADÁR, GOVRIK ELEMÉR, MAKKAI JÁNOS, MATOLCSY MÁTYÁS, MÓDOS-MODICS ELEMÉR, PAPP GÉZA, SAMU JÁNOS, SCHULEK TIBOR, Cs. SZABÓ LÁSZLÓ, SZALAY SÁNDOR, VEREBÉLY LÁSZLÓ, ZSEBŐK ZOLTÁN.

A legfontosabb hitelvi tételeket alighogy érintette, de beidegzésükre nem gondolt, apológiájukra nem tanított, ugyanakkor vértelen erkölcsi szabályok, a formalisztikus etika örökségének ismételtgetésére esztendőket fordított. Így nőttek nemzedékek, akiknek lelkében elsorvadt a protestáns gondolat és hitetlenné váltak, mert nem volt miben hinniök. A gyermekkor templomemléke, a négy fal zoltáros hangulata, bibliai idézetek, lázadó önérzet, a keresztyénség szóban felsőségesen őrzött »ty« betű maradt meg bennünk vallásnak a diákövek végén.”¹¹

Pesti bölcseész, párizsi ösztöndíjas. A húszas évek elején a pesti egyetem bölcseészeti karán történt újjászervezés következtében bekerült új professzori gárda az egyetemi pályáján induló Halász Gábor enciklopédista hajlamait növelte. Filozófiát, történelmet, magyar és francia irodalmat hallgatott. Az első világháború után kiváló képességű fiatalok tömege jelentkezett a karon. A háborús szolgálat miatt elmaradt idősebb évfáratok, valamint a két forradalom ifjúsági mozgalmában szerepet játszó fiatal értelmiségiek közül sokan a szellemi élet, az irodalom, a tudomány és a publicisztika berkeibe menekültek. Ezekben az években, amikor Halász is a Múzeum körútra járt, a két világháború között szerepelni kezdő, s jelentős számban 45 után szóhoz jutott tudósok végezték egyetemi tanulmányaikat. A 20-as 30-as évek szellemi életének, a folyóiratok, könyvkiadók, egyetemek, napilapok, könyvtárak, múzeumok tisztviselőinek és későbbi vezetőinek új nemzedéke.¹² Francia

¹¹ *Néhány szó a nagy vitáról* — Prot. Szemle 1931. 769–71.

¹² A Budapesti Királyi Pázmány Péter Tud. Egyetem Bölcsészeti Karán az 1924/25-ik tanévben elfogadott doktori értekezések kivonatai és az 1919/20–1923/24. tanévekben elfogadott doktori értekezések jegyzéke. Budapest 1925. — Eszerint többek között a következők doktoráltak az ő diákévei alatt: BALOGH JOLÁN, BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ, BISZTRAY GYULA, CSATKAI ENDRE, ERDEY-GRÚZ TIBOR, FÁBIÁN ISTVÁN, HEVESI ANDRÁS, JANCÓS ELEMÉR, KECSKEMÉTI GYÖRGY, KERECSENYI DEZSŐ, KOMJÁTHY ALADÁR, KRAMMER JENŐ, LIGETI LAJOS, MÁLYUSZ ELEMÉR, MIHALIK SÁNDOR, OTTLIK LÁSZLÓ, PAIS DEZSŐ, PAULINYI OSZKÁR, PROHÁSZKA LAJOS, RABINOVSKY MÁRIUSZ, SZERB ANTAL, SZVATKÓ PÁL, TAMÁS LAJOS, TÓTH ALADÁR, WALDAPFEL JÓZSEF, ZSIRAI MIKLÓS.

szakdolgozata és disszertációja *Fontenelle esztétikája* volt.¹³ Ez a Malebranche köréhez tartozó francia filozófus és esztétikus a benne lappangó klasszicista ízlést szabadította föl. A felvilágosodás iránti akkori érdeklődéséről ő maga így vall:

„Haza a tizenhetedikbe és a tizennyolcadikba (századba) tértem. Itt mindenki érdekelt, kicsinyek és nagyok, nem tudtam betelni velük. Közöttük voltam otthon, franciáknál, angoloknál és a felfedezés külön örömevel az egykori magyaroknál. Mint egy baráti társaságban, legkisebb célzásukat értettem és élveztem, minden kapcsolat fontos volt, emberekben és művekben egyaránt. Más élmények nagyszerűek voltak, megrázók, súlyosak; ők egyedül a meg-hittek számomra. Voltaire nevéhez fűzzem ezt a szenvedélyt, amely annyi ismerős arc között oszlott meg? Bizonyára ő az összefoglaló, bár egy percre sem éreztem magam voltairiánusnak. Szerettem, de nem hittem neki. A világosság vonzott, nem a felvilágosodás.”¹⁴

Párizsi ösztöndíjas évében,¹⁵ amint ez a Sorbonne akkori tanári gárdájának névsorából is következtethető, a klasszicizmus és a romantika nagy ellentétpárjának történeti, irodalomtörténeti, esztétikai földolgozásán munkálkodott. Szerb Antal a romantika kutatását és dicsőítését hozta haza, Halász Gábor éppen az ellenkezőjét.

Az „*óbudai remete*”. Szerb Antal nevezte el így¹⁶ párizsi ösztöndíjas kollégáját és későbbi barátját. Halász Gábort édesanyja nevelte föl rendkívül szegényes körülmények között.¹⁷ A harmincas évek elején, amikor megismertem, a Selmei utca 25. alatt lakott. Ez a ház egy Dickens-regénybe vagy francia rémtörténetbe illett volna. Falépcsőn kellett fölkapaszkodni a nyitott földött terasszal ellátott szoba-konyhás emeletre. Az ajtóval átellenben egyetlen ablakos egyszerű

¹³ Tartalmi kivonata uo. 49–50.

¹⁴ *Az új Könyvek Könyve* — Szerk.: KÖHALMI BÉLA. Bp. 1937. 147–48.

¹⁵ *A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve*. Szerk. MARTONYI JÁNOS — Bp. 1936. 130.

¹⁶ *Budapesti Kalauz*. Bp. é. n. (1946) 34.

¹⁷ Még IGNOTUS PÁL is azt írja róla: „A régi magyar nemességből származik.” *Die intellektuelle Linke im Ungarn der „Horthy-Zeit”*. Südostforschungen 1968. 241.

berendezésű helyiség, ablak felőli falán magas polcok, válogatott kis könyvtárral tele. Köztük a grundra tekintő kis íróasztal, itt rótt a hajszálvékony betűit régimódi hegyes tollal. Volt még nálánál is szegényesebb körülmények között élő írólakója az óbudai utcának, ez Mészáros Zoltán volt, a Rajk-pörben elítélt fiatal kommunista költő,¹⁸ akit aztán ő ajánlott be az OSzK-ba. Innen járt be a pedánsan öltözködő fiatalember az ország első könyvtárába.

Rendszerint az OSzK nagyolvasójának a bejárattól jobbra nyíló könyvtári részlegének első ablakmélyedésében, ott elhelyezett asztalánál fogadta barátait és akkor még csekély számú tisztelőit. Azokban az években még mindenféle könyvtári munkát el kellett végeznie. Ült ő a nagyolvasó igazolványokat cserélő asztalánál is, csinált címfelvételt, adott bibliográfiai tanácsokat, kalauzolta a könyvtárba jövő iskolásokat, mígnem a harmincas évek végére a földszint mostani címleíró részlegében kapott nyugodtabb munkát az akkori lovardára néző szobában, hogy végül utolsó éveit az egyetlen hozzá méltó helyen, a Kézirattárban töltsse, egymásután fődözve föl a Kézirattár eddig ismeretlen kincseit, fontos Csokonai-, Kazinczy-, Vörösmarty- és más kéziratokat, vagy vásárolva meg jelentékeny hagyatékokat, mint a Justh-iratokat.

A két háború között a könyvtári tisztviselőknak rendkívül kedvező munkaidejük volt. Fél kilenctől fél kettőig kellett bent lenniök, délutánjuk saját kedvtelésükre vagy munkájukra állt rendelkezésükre. Ő is hazasietett, hogy bekapja az ebédet és nekiüljön a munkának. Óbudai magányának köszönhető, hogy egyidejűleg többféle témán tudott dolgozni. A húszas-harmincas évek fordulóján még be-bejárt a *Napkelet* és a *Magyar Szemle* munkatársainak találkozóira, a harmincas évek első felétől azonban csak a Hétfői Társaság összejövetelére vagy a *Nyugat*-találkozókra jött be a városba hetenként egyszer. A könyvtárból többször átjárt az egyetemre a történeész professzorokkal megbeszélni az újabb külföldi és magyar

¹⁸ S két szó között a hallgatás...” *Magyar Mártír Írók Antológiája*. Szerk.: KERESZTURY DEZSŐ és SJK CSABA — Bp. 1970. II. k. 39—48.

kiadványokat, vagy kész kéziratot átadni a *Századoknak*. Könyvvásárlásait túlnyomórészt a Franklin Társulat könyvkereskedésében¹⁹ végezte folyószámlára, de eljárt a Laufferhez is, az angol könyvkiadók hazai főbizományaosához. Baumgarten-díja is – egy londoni utazáson kívül – könyvtára gyarapítására ment el. Sovány állami fizetéséhez magántanítványokat is vállalt. Ezek persze nem filléres nyelvórákra jártak hozzá, hanem vagy a tudományos kutatómódszer elsajátítására, vagy egyetemi vizsgákra való előkészítésre; sőt doktori disszertációk előkészületeiben is részt vett, keze nyomát rajta is hagyta egyikén, másikon.²⁰

Amikor Fitz József lett az OSzK főigazgatója, új főnöke továbbra is tartotta Péccsel a kapcsolatot. Pécs környéki és mecseki nyaralásokra kis társaságokat szervezett. Akkoriban nyílt meg az új gyógyfürdő, Sikonda, de ezenkívül Óbánya, Püspökszentlászló és Zobák is célpontja volt nyári bolyongásaiknak. Az országjárás vidám társas lehetősége volt a filléres gyors intézménye. Egy-egy ilyen vasárnapi társas kirándulás nem egy vidéki várost kedveltetett meg pesti értelmiségiekkel. Így szerette meg Halász Gábor is Egert.

Eszményei, kedvencei. A felvilágosodás iránti érdeklődése részben a pesti egyetemen francia tanára, Eckhardt Sándor ösztönzésének, részben pedig párizsi professzorainak köszönhető. Diderot, Marivaux és Voltaire a francia eszményei. Érdeklődésének párizsi félresiklása Maurras, Barrès és Bourget rövidéletű túlbecsülése. Maradandó volt viszont vonzalma Prousthoz, Valéryhez és Giraudouxhoz. Az angol irodalom régi különcei közül Lyly, S. Butler (a Hudibras-é) és Donne izgatta. Tartós példaképe volt Lytton Strachey és Aldous Huxley. T. S. Eliot az igazi nagyságok ígézetével hatott rá. John Cowper Powys a *Glastonbury Romance* bonyolult szerkezetével nyűgözte le. Shakespeare utolsó éveinek nagy föl-

¹⁹ A Franklin könyvkereskedés üzletvezetőjének, RÁBA LEÓNÁK a szerepét érdemes lenne egyszer megvizsgálni.

²⁰ PL. MOLDVAI KLÁRA: *Az 1880-as évek irodalmi élete*. Bp. 1938.

fedezése. Thomas Mann mindvégig izgatta. Shelleyhez Babits vezette el. Figyelemre méltó kitűnő rátapintása Graham Greene, Hemingway és Steinbeck első műveire. A német klasszikusok közül Goethe, az osztrák Grillparzer, az oroszok közül Turgenyev és Tolsztoj kötötte le. Visszatérő olvasmánya volt Huizinga és Ortega.²¹

A Hétfői Társaság. A húszas évek folyamán a pesti bölcsészeten, majd párizsi ösztöndíjas évük alatt egy kis baráti társaság szerveződött,²² amely a harmincas években az esszéíró nemzedék név alatt vált ismertté. Halász Gábor, Hevesi András, Ignotus Pál, Kerecsényi Dezső és Cs. Szabó László voltak alapítói és törzstagjai. Hétfő esténként a Spolarich vendéglőben (a mai Kárpátiában) találkoztak rendszeresen, néha azonban budai zöldvendéglőkbe is eljártak, a harmincas évek közepétől pedig az akkor még egyedül nős Kerecsényi Dezső lakásán jöttek össze.²³ Heti találkáikon a nyugati szellemi mozgalmak legfrissebb híreinek kicserélésével, a kortárs magyar irodalmi élet és egymás újonnan megjelent írásművei szórásalhasogatásig menő kritikájával telt az idő. Francia- és angol-rajongásukon kívül közös vonásuk volt a felvilágosodás tisztelete. Valamennyien megírták az idők során saját felvilágosodáskori eszményükről tanulmányukat. Halász Gá-

²¹ 1936 karácsonyán a Prágai Magyar Hírlap részére ankétot rendeztem az év könyveiről. Halász Gábor nyilatkozata: „Kedvenc könyvem Madariaga *Anarchie ou Hierarchie* című műve. *A demokrácia bírálata egy demokratától*, kitűnő és meggyőző önkritika. A másik nagy mű, amit olvastam: Huizinga *Im Schatten von Morgen*. Újfajta humanizmus árad ki belőle, a tevékeny humanizmus még teljesebben, mint THOMAS MANN hirdeti, meggyőzőbben és több energiával.” — Rajta kívül a következőket szólaltattam meg: FEJTŐ FERENCET, GOGOLÁK LAJOST, HEVESI ANDRÁST, IGNOTUS PÁLT, ILLYÉST, KATONA JENŐT, KÁLDOR GYÖRGYÖT, KECSKEMÉTI GYÖRGYÖT, KODOLÁNYIT, MÁRAIT, ORTUTAYT, Cs. SZABÓT, SZABÓ ZOLTÁNT és SZERB ANTALT.

²² IGNOTUS PÁL közlése szerint a Hétfői Társaság tulajdonképpeni megszervezője HEVESI ANDRÁS volt.

²³ A Hétfői Társaságról eddig Cs. SZABÓ, HALÁSZ-, HEVESI- és SZERB-nekrológja (I. *Két part c.* kötetét) mond legtöbbet; vö. IGNOTUS P.: *Elvek, frontok, nemzedékek*. It. 1970/3. 636–37.

bor persze a legtöbbet, írt ő Swiftről, Gibbonról, Voltaireről. Hevesi András Voltaire nagy olvasója volt. Ignotus Pál Diderotért lelkesedett. Cs. Szabó László Montesquieut dicsőítette. A *Nyugat*-nemzedék nagyjait szigorú szemmel vizsgálgatták. Legtöbbre Babitsot becsülték, de őt is bíráló szemmel méregettek. József Attila kritikájával egyetértettek. Saját nemzedékükből József Attilát becsülték legtöbbre. Jól emlékszik erre Komlós Aladár, aki mint a Társaság külső tagja gyakran résztvett a találkozásokon:

„Különösen nagyrabecsülte [már mint József Attilát] az úgynevezett Hétfői Társaság . . . Emlékezetem szerint ez a társaság Szabó Lőrincet és József Attilát becsülte legtöbbre a fiatalok között, amazt keserű intellektusáért, emezt elbűvölő eredetiségéért . . . De a Hétfői Társaság lelkesedése sem volt egészen politika mentes. Egy Kalevalával és szürrealizmussal komplikált, hogy úgy mondjam, urbánus népiesség példáját szerették benne.”²⁴

A nemzedék költői közül még Sárközi György jelent meg az összejöveleteken, az idősebbek közül Turóczi-Trostler József és a Pécsről fölránduló Fábíán István. A képzőművészetek iránti közös érdeklődésük biztosított helyet Genthon Istvánnak és Péter Andrásnak. Az élő festők közül Bernáth Aurélt becsülték legtöbbre, a szobrászok közül Vilt Tibort. Márai az urbánusok között szokatlan termékenységevel és világjárásával kapott köztük tiszteletbeli helyet. Sok közös tervük közül a legérdekesebb volt az 1937 nyarára tervezett közös angliai utazásuk. Ez egy a magyar irodalomban példátlan méretű közös angliai tanulmányút lett volna.²⁵ Márai, Sárközi és Szabó Lőrinc is csatlakozott a hétfőiek nagy tervéhez. Végül is nem sikerült összeegyeztetni a szabadságokat

²⁴ KOMLÓS A.: *Tegnap és ma*. Bp. 1956. 272. Komlós állítása, hogy „a Hétfői Társaság tagjai általában óvatosabban gazdálkodtak véleményeikkel, semhogy írásban színt mertek volna vallani József Attila mellett”, kevésbé igazolható; maga HALÁSZ GÁBOR háromszor is írt JÓZSEF ATTILÁRÓL. (*Nyugat* 1935. I. 317–26, 1938. II. 130–34 és *Magyar Csillag* 1942. II. 373–77.)

²⁵ SÁRKÖZI a 19. századi Anglia-járó magyarokról előkészületül tanulmányt is írt. (*Tükör* 1937.)

és így Márai, Cs. Szabó és Halász Gábor tette meg az utat, de egyedül. (Útjuk eredménye a *Napnyugati Őrjdrat* és a *Doveri átkelés*.) Amikor 1931-ben a *Nyugat* második nemzedékéről megjelent Németh László cikksorozata, ennek végére Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Pap Károly és Tamási Áron után, nagy meglepetésre a *Nyugatban* addig egyáltalán nem szereplő Halász Gábor pályaképét vázolta föl a nemzedék nagy kritikusa. Halász számára ezzel megnyílt élete második korszaka, munkatársi viszony a *Nyugattal*.

Kölcsönhatások Németh Lászlóval. Németh László nagy tanulmánya megnyitotta előtte az utat Babitshoz és a *Nyugathoz*. Halász ugyan előzően többször írt már Babitsról a *Napkeletbe* és a *Magyar Szemlébe*, megismerkedésre azonban nem került sor. A *Nyugatban* való méltatása végleges leszámolásra készítette a *Napkelettel* és a *Magyar Szemlével*. Ezután műveinek túlnyomó része a *Nyugatban* jelent meg. A *Válasz* 1. számába írt ugyan, de aztán inkább az új nemzedék folyóirataiba adott tanulmányokat, az *Apollo*ba, a *Magyarságtudomány*ba és az *Argonauták*ba. A történelmi és könyvtári szaklapokba (*Századok*, *Magyar Könyvszemle*) továbbra is rendszeresen dolgozott. Rádióelőadásait többnyire a *Tükörben* közölte. Megjelentek tanulmányai a *Hungarian Quarterly*ben és a *Nouvelle Revue de Hongrie*ben is.

Németh László tanulmánya máig is a legjobb fölmérés Halász jelentőségéről, voltaképpen a hála és köszönet kifejezése azért a magáraeszméltetésért és irányításért, amelyet Halász nyújtott a világirodalomban első irodalmi éveiben elég tanácstalanul csetlő-botló Némethnek. Halász módszeres képzettsége, sokoldalú fölkészültsége, a filozófiában, irodalomtudományban, történetírásban való jártassága, és ami a legfontosabb, az új stílusirányok és eszmeáramlatok felől való példátlan éles észlelőképessége 1928 és 1933 között döntően befolyásolták Németh érdeklődését, Babits és Szabó Dezső után bizonyára legmeghatározóbban. A kortárs új nagy nyugati írók kiválasztása (Gide és Proust), a regény és líra új válto-

zatainak leírása, sőt a magyar történelem és irodalom egyes nagyjainak (Berzsenyi, Széchenyi) kiemelése is nagy hatással volt rá. De nemcsak a 20-as 30-as évek fordulóján föltűnt írókra hívta föl érdeklődését, hanem saját eszményképeire, a 18. századi nagy filozófusokra és történészekre is. (Tervezett könyvét a 18. századról Németh sosem írta meg, de a 60-as években a skót felvilágosodásról több tanulmányt is tervezett.) De a hic et nunc feladatok felé való fordulása Németh példájának köszönhető. A *Sznobok és parasztok* első csoportját részben Halászról mintázta Németh, és ez az urbánusokra nem is volt hatástalan. Halász mindenesetre elsősorban Németh hatására fordult ekkoriban saját falukutatásához, szülőföldje, Budapest tudatosításához.

Vázlat Óbudáról c. tanulmánya saját hozzájárulása a falukutató mozgalomhoz. Külvárosi szülőföldjét szeretettel és iróniával rajzolta meg. De maga is nekilátott a népi irodalom tudományos hangú műveinek elemzéséhez. *Nép és közösség* (1936) c. tanulmányában Ortutay Gyula és Tomori Viola műveit vizsgálja. Hasonló tanulmányokhoz újra és újra visszatér. *Írók az országban* (1943), *Az örök város: Budapest* (1939), *Változatok egy népdalra* (a Móricz-nekrológ; 1942) ennek az érdeklődésének vitathatatlan terméke. De író és társadalom, gondolkodó és politika viszonyának széles távlatú fölmérése három tablószerűen összeállított portrészorozata, az általa közös címmel el nem látott *Magyar doktrinérek* (Szalay, Csengery, Trefort), a *Magyar viktoriánusok* (1942) és a *Magyar századvég* (1945).

De alapjában véve magyar történelmi és irodalmi arcképei is ide illenek. Valósággal külön kötetbe kívánkoznak ilyen természetű portréi, annyira egységes terv szerint íródtak. Ezek: Mátyás király, Janus Pannonius, Dudith András, Bornemisza Péter, Bessenyei, Kazinczy, Batsányi, Berzsenyi, Széchenyi, Kölcsey, Teleki Sándor, Madách és Justh. (Pulszky Ferencről hosszú éveken át készült tanulmánya sosem jelent meg; vele való foglalkozásának dokumentumai az OSzK Kézirattárában a Pulszky-hagyaték cédulái.)

A Nyugat a mérlegen. Az új nemzedék kritikusa. Szerkesztői ambíciói megmutatkoztak már kritikai tevékenységében is. Németh László kritikai munkásságának szünetelése után, a 30-as évek közepén, a *Nyugat* nagy nemzedékének elemzése után, ő az egyetlen kritikus, aki rendszeresen ismerteti a fiatal költők és tudósok újabb és újabb munkáit. De vitája Babitscsal szintén egy ilyen nemzedéki öntudatosodás lerögzítése.

Tervszerű kritikai munkásságára a Fővárosi Népművelési Bizottság szabadegyeteme adott neki ösztönzést. 1933. január 3-tól minden kedden este másfél órás előadást tartott tíz héten keresztül *A legújabb magyar líra* címmel. Először a *Nyugat*-nemzedék még élő nagyjait vette sorra, Babitsot, Kosztolányit, Füstöt, Kassákot és Gellértet; Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula, Sárközi, Fenyő László, Marconnay és mások kerültek sorra. Ezek az előadások a következő évek folyamán egy-egy ünnepi alkalomra, vagy a szerzők új kötetének megjelenése alkalmából írói arcképek formájában jelentek meg. Kritikai működése kezdetén, valószínűleg Horváth János stíromantikaelméletének hatása alatt, az ő klasszikus ízlésének meg nem felelő nagy nyugatosokba kötött bele. Ady, Füst, Hatvany, Móricz, Szomory és Révész Béla nem az ő kánonának megfelelő írók. (Emlékezetes, mennyire fölizgatta Szomoryt az akkor még ismeretlen fiatal kritikus nagyszabású támadása ellene.)

A 30-as nemzedék költőinek méltatását az elbeszélők, majd az esszéírók bemutatása követte. Gelléri Andor Endrében földije, sőt utcájabeli író került bemutatásra, de Hunyady Sándor, Illyés, Pap Károly, Tamási is izgatta őt. Természetes, hogy baráti társaságának alkotásait is figyelemmel kísérte. (Hevesi, Kerecsényi, Cs. Szabó, Szerb.) A fiatal költők és tudósok közül Benedek András, Devecseri Gábor, Harsányi István, Jankovich Ferenc, Joó Tibor, Kardos Tibor, Képes Géza, Kolozsvári-Grandpierre Emil, Makkai László, Mátrai László, Ortutay Gyula, Radnóti, Sőtér, Szentkuthy, Tolnai Gábor, Vas István, Waldapfel Inre és Weöres könyveit nem is egyszer elemezte. De az egész nemzedékre is többször vissza-

tért. (*Az ébredő város, Egy folyóirat margójára, Tiltakozó nemzedék.*)

Folyóirat-terve: az *Európa*. Halász Gábor szerkesztői-szerzői törekvései megmutatkoztak széles körű kritikai-kiadói, fordítói-összegyűjtői és antológia-gondozói tevékenységében is. Babits *Az Európai Irodalom Olvasókönyvét* vele együtt akarta kiadni; közös szerkesztői munkájuk évekig folyt.²⁶ Remekműve *Az angol irodalom kincsháza*. A Franklin kétnyelvű klasszikusok sorozata és az általa előkészített Shakespeare Összes, valamint a mintaszerű Justh és Madách kritikai kiadás után a Kazinczy-levelezés kritikai kiadása várt rá.

Tolnai Gábor írja, hogy 1944 őszén történt utolsó találkozásukkor ezt mondta neki:

„Esszé-folyóiratot szeretnék indítani, mint a szabadságharc bukása után tette Csengery, majd Gyulai Pál. Most még az akkorinál is nagyobb zűrzavarban kell eligazodni és eligazítást adni, mint a Budapesti Szemle nagy korszakában.”²⁷

Első ilyen terve 1930 körül vetődött fel. Ez az „Európa” lett volna, évnegyedes esszé-folyóirat, eredetileg a Hétfői Társaság közös megjelenésének orgánuma. Régi magyar szokás szerint akkoriban az irodalmi folyóiratok túlnyomórészt szépirodalmat, tehát novellát, verset, regényt közöltek. Az „Európa” Halász kedvenc külföldi folyóiratának, T. S. Eliot *Criterion*-jának mintájára készült volna. A magyar folyóiratok és évkönyvek közül *A-Szellem*, a *Symposion*, a *Szintézis* és a *Minerva* lebegett szeme előtt, az évkönyv és a quarterly műfaja.

A világválságban tájékozódó új nemzedék műfaja a tanulmány lett. Babits maga a 20-as évek végén már tervezett egy külön kritikai folyóiratot. Közvetlenül Osvát halála előtt Németh László többekkel kiadni készült az új nemzedék folyóiratát. Látva Németh kivonulását a *Nyugatból* és tudomást szerezve az esszéírók tervéről, Babits attól félt, hogy a *Nyugat*

²⁶ Vö.: GÁL I.: *Babits és az angol irodalom* — Debrecen 1942. 115–19.

²⁷ TOLNAI G.: *Tanulmányok*. Bp. 1970. 387.

általa erősen följavított kritikai és esszérovata gyöngülne vele. Ezért egyre több teret biztosított az esszéíróknak. A *Válasz*, az *Apollo*, a *Magyarságtudomány*, a *Szép Szó* megindulása még további lehetőséget adott az esszé érvényesülésének. A Hétfői Társaság tagjai megoszlottak a folyóiratok között. Az „Európa” elsősorban a Hétfői Társaság orgánuma lett volna, és így hangadó tanulmányait maga Halász Gábor, Hevesi András, Ignotus Pál, Kerecsényi Dezső, Cs. Szabó László és Szerb Antal írták volna.

Pro domo. Halász Gáborral utoljára 1944 november elején találkoztam. Egy koraesti légiriadó ugyanannak a Thököly úti háznak a pincéjébe terelt bennünket. Napi foglalatosságáról viharkabátban egyedül baktatott kényszertartózkodási helyére, a Hungária körúti iskola fabarakkjába. Tele volt bizakodással, hogy a szovjet csapatok Soroksár alá érkezése után Budapest felszabadulása nem késhet már sokáig. Mint köztudomású, Sárközitől és Szerb Antaltól nem volt hajlandó elszakadni. Mint a világirodalom vagy a modern magyar irodalom professzora, mint folyóirat-szerkesztő, mint könyvkiadóvállalat vezetője, vagy mint az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója bizonyára nagy szerephez jutott volna 45 után. Az alapos forrásismerettel, a portré és tabló módszertani újításával, a metaforitisz korában lényegre törő szűkszavúságával példaképnek és tanítómesternek tekintettük sokan, magam annak tartom ma is. 1931 óta állandó érintkezésben, mondhatnám barátságban álltam vele. Hozzám írt alábbi levelei apró, de értékes adalékok egyéniségéhez.

FÜGGELÉK: HALÁSZ GÁBOR LEVELEI

I.

Budapest, 1933. nov. 12.

Kedves Pista,

leveledben semmit sem írtál egészségedről, de hogy megszólaltál és már olvasni is akarsz, azt következtetem, már job-

ban vagy. Remélem, igazam van. A könyvekkel kár volt költségeskedned, ráértek volna. Mikor jössz megint Pestre? Újság itt semmi különös nincs, legalább az én portámon. A felolvasásom megjelent a Nyugatban; azóta bizonyára már láttad. A fiúkkal most a Vadászskürt kávéházban jövünk össze; Ignotus Palinak átadtam leveledet.

Minden jót kíván és szeretettel köszönt
a mielőbbi viszontlátásig
Gábor

2.

Budapest, 1935. aug. 23.

Kedves Pista,

az ígéretemről természetesen nem feledkeztem el, csak éppen a beváltása okozza a szokott aggodalmakat. Az a szeptember 1. határidő nagyon is közel van. Mégis erőt veszek magamon és nekilátok a jövő héten az íráshoz és remélem sikerül befejeznem...

Valóban kevés közösséget érzek a „lényegtudomány” művelőivel, ami előtted bizonyára nem újság. Viszont az Apollo-táborozást sem tartom feltétlenül szükségesnek; a legjobb szervezkedés a jó cikkek. Amelyek remélem meglesznek az „Apollo” következő számában is.

Szeretettel köszönt

1. Egészségem iránti érdeklődése arra vonatkozik, hogyzüleimnél, Bonyhádon betegeskedtem. Felolvasása az Irodalomtudományi Társaságban megjelent: Nyugat 1933. II. 422–26. A fiúk: a Hétfői Társaság.

2. Az Apollo III. kötetébe Horatius-tanulmányát vártam. A „lényegtudomány” művelői: a KERÉNYI–NÉMETH-féle *Sziget Évkönyv* munkatársai. (Vö.: MÁTRAJ LÁSZLÓ: *Magyar újromantika* – Apollo III. 452–55.) Az Apollo-táborozás: tervbe vett munkatársi összejövetelek.

3.

1936. okt. 19.

Kedves Pista,

nagyon kérlek, sürgősen juttasd el hozzám a Savoyai egyik kéziratát, mert a Nouv. Revue de Hongrie-ben is el szeretném helyezni és Balogh J. várja.

Szeretettel köszönt
Halász Gábor

4.

Kedves Barátom,

természetesen semmi kifogásom ellene, hogy a Mária királyné a humanista számban jelenjék meg (aminek mellesleg nem jobb lenne egyszerűen Magyar humanizmus címet adni?). Egyetlen aggodalmam van csupán, hogy az eredetileg rádió számára készült igénytelen kis portré nem fog-e túlságosan kiríni az idekészülő, filológiai pontosságú cikkekből. Ezt persze mint szerkesztő Te tudod legjobban megítélni. Ha van egyéb általánosságokban mozgó arckép, ez is elcsúszik mellettük.

Ami másik kérésedet illeti, úgy látszik nem jól ismersz, ha azt hiszed, hogy egy meg nem jelenő kötet számára én elkészítek valamit. Tekintve, hogy a legutolsó percre szoktam szállítani a cikkeket, még idejében értesültem az emlékkönyv elmaradásáról és persze nagy megkönnyebbüléssel hozzá sem fogtam a munkához. Talán egyszer még visszatérek reá; a közel jövőben semmiesetre sem. Majd a SZÉCHENYI-KÖNYV!!! után.

Ez persze még, sajnos, a limbusban van, de ugyanott, legalább is a kiadói limbusban várja a tavaszi feltámadást az esszékötetem is. Egyetlen példányom van saját magamnak, ami egészen érdekes állapot, nem bánnam, ha így maradna. A világ rendjéből következően azonban tavaszra mégis kikerül a piacra és ekkor szétmennek az ismertetési példányok

3. Az Apollo V. kötetében jelent meg *A humanista hadvezér* címmel.

is. Milyen címre küldjek majd Neked? Akkor is Bécsben leszel?

Egyébként szeretnék már valami rendeset is adni az Apollonak. Ha más nem lesz, a Széchenyi egy önálló részletét.

Bocsáss meg, hogy gépen írom a leveletemet, de most szerettem meg életemben az elsőt és még a mézeshetek mámorával birtokolom. (Annyiban is hasonlatosan a mézeshetekhez, hogy a technika jobban lefoglal, mint az élvezet).

Szeretettel köszönt
őszinte barátod
Halász Gábor

Budapest, 1938. január 18.

5.

Kedves Pista,

figyelmeztető soraid sajnos még otthon értek és most élénk lelkiismeretfurdalással lopom itt a napot (csütörtöktől pedig Parádon). Mindenesetre augusztus 1-re hozzálatok és ha csak lehet befejezem szeptemberre. A könyvtár augusztusban van csukva, de az Apponyi-folyosón lehet dolgozni. Én 15-től újra benn vagyok. Szeretettel köszönt

Gábor

6.

Bp. 1943. jan. 11.

Kedves Barátom,

megbeszélésünkhöz híven itt küldöm a kiválasztott tanul-

4. Habsburg Máriáról, II. Lajos özvegyéről írt cikke a *Tükörben* jelent meg. Széchenyi-könyve sosem készült el. A Magyar Történelmi Társulat sorozatában volt betervezve IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA Kossuth- és GOGOLÁK LAJOS Andrásy-könyve mellé. Kinyomott könyve: *Az értelem keresése*.

5. *Az örök város: Budapest* c. tanulmánya, megjelent a prágai *Új Szellem* 1939. nov. 1-i számában.

mányok jegyzékét. Egyebekkel még habozok, ezekre a Te szíves döntésedet kérem; bizonyára ismered őket.

Szeretettel köszönt

barátod

Gábor

(A levél belső oldalán)

1. A modern regény (Értelem keresése, 23. l.)
2. A regény felszámolása: Powys. (Nyugat, 1934. 21. sz. 4. l.)
3. A realizmus titka: Steinbeck. (1940. 8. sz. 5. l.)
4. A líra halála (Ért. ker. 15. l.)
5. Újabb angol líra (1939. 1., 2. sz. 17. l.)
6. A fiatal Széchenyi (Ért. ker. 72. l.)
7. Magyar viktoriánusok (Magyar Csillag 1941. 22. l.)

Tolsztoj, Hardy (1941. 2. sz. 5. l.)

Magyar humanisták (1934. 23. sz. 11. l.)

A humanista hadvezér (Apollo 1. évf. 5. l.)

A végzet költője: Grillparzer (1941. 4. sz. 4. l.)

Vázlat a szecesszióról (1939. 10. sz. 5. l.)

Irodalomtörténet és kritika (1933. 21. sz. 4. l.)

Portré és tabló (1942. 12. sz. 3. l.)

Ezekből ami még mehet az adott terjedelemben.

7.

Budapest, 1943. jan. 16.

Kedves Barátom,

múltkori optimista kijelentéséről gyorsan kiderült, hogy elsietett volt. A hivatalból való igazolást felsőbb helyen nem hagyták jóvá. Nagyon kérlek tehát, hogy előbbi kérésem értelmében próbálj meg valamit tenni, ha nem kerül különösebb

6. A Külügyminisztérium kulturális osztályának kiadásában francia nyelvű tanulmánykötet-sorozatot készítettem elő. (Megjelent: Cs. SZABÓ LÁSZLÓ: *L'Europe Latine* és KARDOS TIBOR: *La Hongrie Latine.*) Halász válogatott tanulmánykötete ide volt betervezve.

nehézségbe. Az az érzésem, hogy csakhamar szükség lesz rá.
Fáradozásodat előre is köszöni és szeretettel üdvözöl
barátod

Gábor

8.

(1943–1944?)

Kedves Barátom,

egyelőre legjobbnak láttam az eredeti tartalomjegyzéket elküldeni, így világosabban kitűnik a gondolatmenet. Az anyagból azután tetszés szerint lehet húzni.

Sokszor üdvözöl barátod
Dr. Halász Gábor (névjegy)

7. Előbb említett válogatott tanulmányainak hivatalosan pártfogolt kiadásáról kért igazolást munkaszolgálat alól való fölmentéséhez.

8. Utolsó műve, az *Egy század élete* tartalomjegyzékét küldte meg. 1944-ben hivatali szobámból más iratokkal együtt elvitték a rendőrségi házkutatáskor. Tolnai Gábor a kézirat sorsáról ezt írja: „Egy század élete (A XIX. század eszméi) Halász Gábor utolsó befejezett műve. A nyomdakész állapotban volt kézirat válogatást tartalmazott a XIX. századi magyar politikai irodalomból, bevezető tanulmánnyal, jegyzet-apparátussal és a válogatásban szereplő szövegek szerzőinek tömören megfogalmazott arcképtanulmányaival. A kéziratot a német megszállás után Halász Gábor jóbarátainál, Rédey Tivadaréknál helyezte biztonságba. Rédeyék lakását azonban (a Rózsadombon, a Buday László utcában laktak) az ostrom alatt gyújtóbombatalálát érte és a kézirat megsemmisült.” (Id. m. 386.) A tőlem elvitt tartalomjegyzék egyszer talán még előkerül a Horthy-rendőrség iratai közül.